

MURAKKAB IQTISODIY JARAYONLARNI BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA BANK LIKVIDLIGINI OQILONA BOSHQARISH

Ermatov Musojalil Komilovich
Alfraganus University dotsenti, i.f.n.

Annotatsiya. Ushbu tezisda murakkab iqtisodiy jarayonlarni rivojlanishi jarayonlarida bank likvidligini oqilona boshqarish va moliyaviy faoliyatlari yanada rivojlantirish, banklarning xalqaro maydondagi o'rni bayon etilgan. Mavzuga doir tadqiqotlar tahlili orqali bank-moliya tizimining iqtisodiy va texnologik afzalliklari, xavf-xatarlari hamda amalga oshirishdagi meyyorlar ilmiy tahlil etilgan. Ushbu xolatlarda moliyaviy samarasi bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Bank, xo'jalik, sub'ekt, likvidlik, mijoz.

Аннотация. В диссертации рассматриваются вопросы рационального управления банковской ликвидностью и дальнейшего развития финансовой деятельности в условиях развития сложных экономических процессов, роль банков на международной арене. На основе анализа исследований по теме научно анализируются экономические и технологические преимущества, риски и критерии реализации банковско-финансовой системы. Разработаны практические предложения по обеспечению финансовой эффективности в этих случаях.

Ключевые слова: Банк, экономика, субъект, ликвидность, клиент.

Annotation. This thesis describes the rational management of bank liquidity and further development of financial activities in the process of development of complex economic processes, the role of banks in the international arena. Through the analysis of research on the topic, the economic and technological advantages, risks and implementation criteria of the banking and financial system are scientifically analyzed. Practical proposals are developed on the financial effectiveness in these cases.

Keywords: Bank, economy, entity, liquidity, client.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi Qonunning «Banklarning o'z mijozlari olididagi javobgarligi» 39-moddasiga muvofiq banklar depozit qabul qilar ekanlar, ularni saqlash hamda mijoz topshirig'iga muvofiq o'z vaqtida to'lovlarni amalga oshirish majburiyatini o'z zimmasiga oladi.

Shuning doirasida davlatimiz oldiga qo'ygan yuksak maqsadlari erishish yo'lida amalga oshirilishi lozim bo'lgan bank tizimidagi muammolar talaygina, shu bois, prezidentimiz Sh. Mirziyoyev 2017 yil 12-sentyabrdagi PQ-3270-sonli qarorida Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida Qarorida "Bank xizmatlari sifatini yanada oshirish hamda tadbirkorlik subyektlari bilan to'laqonli hamkorlik munosabatlarini o'rnatish uchun tijorat banklarining ish uslublarini tubdan yaxshilash, aholi va xo'jalik

subyektlarining bank tizimiga ishonchli institutsional hamkor sifatida qarashlarini mustahkamlash vazifalari dolzarb bo‘lib qolmoqda” deya o‘z fikr bildirgan.

Shundan kelib chiqib, zikr etilgan qarorda bankdan tashqarida pul mablag‘lari aylanishi holatlarini qisqartirish va bu bo‘yicha nazoratni kuchaytirish maqsadida hududlar doirasida har bir tushum manbalari bo‘yicha pul oqimining o‘zgarishi, shuningdek korxonalarning naqd pul tushumini to‘liq topshirgani va topshirishdan bo‘yin tovlagani to‘g‘risidagi tezkor axborotni kundalik ayirboshlashning yagona elektron tarmog‘ini joriy etish hamda dehqon bozorlarida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik sub'ektlari va jismoniy shaxslarning pul mablag‘larini jamg‘arma, muddatli depozitlarga, shu jumladan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotishdan tushadigan bo‘sh pul mablag‘larini omonatchilarga mablag‘ saqlanadigan har bir kun uchun foizli daromad qo‘shgan holda vaqtincha saqlashga jalb etish talabi qo‘yildi.

Bank tomonidan mijozning talabini qondra olmaslik bo‘yicha yo‘l qo‘yilgan har bir holat bankka va umuman bank tizimiga nisbatan jamoatchilik ishonchining yo‘qolishiga olib keladi.

Muxtasar aytganda, bank boshqaruvining vazifasi o‘zining moliyaviy mablag‘larini o‘sishini ta‘minlash natijasida bank faoliyatini kelajakdagi rivojlanish tendentsiyasini ishlab chiqishi, bozor sektorini (mintaqaviy, tarmoq, mahsulot) qamrab olish vazifasini yuklaydi. bank faoliyatining asosiy kontseptual ta‘rifi esa, shiddatli raqobat sharoitida uning strategik rivojlanish rejalarini ishlab chiqishdan iborat.

Bank ishiga oid adabiyotlardan ma‘lumki, tijorat banklari chetdagi bo‘sh pul mablag‘larining o‘ziga jalb etish va uning barobarida mavjud mablag‘larni oqilona joylashtirish eng asosiy muammolarning sarasiga kiradi. buning uchun bankning samarali faoliyatida uning aktivlar sifati oqilona boshqarish jaryonida bank likvidlilik me‘yorini ta‘minlashi, mavjud risklarini oldindan ko‘ra bilishi va ularning strategik reja tadbirlarini muvofiqlashtirilishiga bog‘liq.

Shu bois, biz, mazkur strategik rejada bank aktivi va likvidligini boshqarish g‘oyalarini taktik biznes rejasining tahlil qilish g‘oyasini ilgari suramiz.

Xususan, strategik rejalashtirishda xarakterli jihatlari balans ko‘rsatkichlari ifodasi bo‘lib, bu har bir hisobot davrida belgilanadi. strategik reja jarayonining boshqa muxim taktik xosilasi balans ko‘rsatkichlarni tahlilida uning usuli yoki modellining foydalana olish imkoniyati darajasiga bog‘liq.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. J. Sinki [2] taktik rejalashtirishning ikki hil usulini ilgari suradi. bu buxgalterlik va iqtisodiy (bozor) yo‘nalishlari bo‘lib, buxgalteriya usuli – taktikka, bozor esa bank strategiyasi deb tarif bergan. strategik reja muttasil o‘zgaruvchi bozor munosabatlarida, bank faoliyatining asosiy mezonini o‘z aktivlari va passivlarini samarali boshqarishni rejalashtirish natijasida bank kapitalini o‘sishini ta‘minlash bo‘lsa, taktik rejada sof foyizli daromad olishga intiladi. bunday cheklanishlar strategik rejaning taktik natijasi, bank kapitali o‘sishi ta‘minlashda qisqa muddatda xarajatlarga nisbatan daromadni o‘sishini ta‘minlashdir. shu bois, taktik rejada bank aktiv va passivlari maqsadli yo‘nalishi sof

foyizli daromad marjasida o'z ifodasini topadi.

Taktik reja tijorat banklarining strategik vazifasini realizatsiyasi ta'minlash maqsadi bo'lib, unda miqdor, sifat, va resurslar taqsimotini aniqlashda belgilangan yoki mavjud farmoyishlar uchun mavjud masalaning echimini bajarilishiga qaratilgan taktik reja, mavjud strategik maqsadni bajarilishini aniqlab olishini, joriy bosqichda belgilangan moliyaviy proektlarni ishlab chiqishda bank aktivlari va passivlarini tuzilishini muvofiqlashtirish strategik rejalashtirishni asosiy maqsadi hisoblanadi.

Tijorat banklarining stretegik rejasi tuzishda, muttasil o'zgaruvchi iqtisodiy infratuzilma sharoitlarini inobotga olib, bank faoliyatining rivojlantirish tendentsiyasini belgilab olish lozim. bunda bank o'zining mavq'e va potentsial imkoniyatlari doirasida o'z faoliyatini makroiqtisodiy tahlili olib borishi (tashqi tahlil) hamda o'z faoliyatini ichki moliyaviy imkoniyatlarini belgilab olishlari zarur (ichki tahlil). shuningdek, u o'z faoliyatining ichki va tashqi imkoniyatlar monitoringi echimiga asoslanib, kelajakdagi samarali boshqaruv strategiyasini belgilashi mumkin.

Tijorat banklarining tashqi tahlili (*taktik rejada*) balans ma'lumotlari miqdoriy ko'rsatkichlariga yo'naltirilgan bo'lmasdan balki, bozordagi strategik o'rni belgilanadi. shu bois, bunday tahlil natijasi tijorat bankning strategik va taktik rivojlanish mexanizmini belgilashi joiz.

Ichki tahlil (*joriy reja*) davomida bankning ichki moliyaviy imkoniyatlari belgilanib, unda bankning moliyaviy imkoniyatlari (bankning siyosiy risk boshqaruvi hisobi bilan birga) baholanadi. tijorat bankdagi ko'rsatilayotgan xizmatlarning turi, sifatilari, taklif etilayotgan mahsulot va ularning raqobatdosh banklar bilan analitik xazmatlarining qiyosiy tahlili (belgilangan balans reja ko'rsatkichlari va bankning aktiv va passivlari tavsifi klassifikatsiyalari bilan birga), bankning mavjud mijozlari bazasi va uning dinamikasi (bankning mijozlarni jalb etish bo'yicha va insvestitsiya mablag'larining yo'nalishlarini hisobi bilan birga), bankka yuklatilgan vazifalarni echimiga doir tuzilmasini tashkil etishdagi etarli moliyaviy imkoniyati (bankning mintaqaviy bo'lim tarmoqlari va uni boshqarishdagi siyosiy tashkil etish xarajatlari hisobi bilan birga) belgilanadi.

Shuningdek, tijorat banklari faoliyati ichki muhiti o'zgaruvchan xarakterga ega, shuning uchun olingan yangi ma'lumotlarining to'laligini baholashi va bank strategik boshqaruvda har bir yo'nalishning barcha jabhalarini samarali strategiyasini ishlab chiqishi lozim. tashqi va ichki tahlilning natijasi bu bosqichda tijorat bankning marketing izlanishlaridagi o'zgarish va aniqliklarini, siyosiy boshqaruv riskki va xodimlar boshqaruvi siyosatini belgilab beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Iqtisodiyotni raqamlashtirish natijasida baynalminallashuvi sharoitida ishlab chiqarish tarmoqlarini va moliyalashtirishni boshqarish tizimini takomillashtirishda tizimli tahlil, tarixiylik va mantiqiylik, induksiya va deduksiya, analiz va sintez, qiyosiy va selektiv tanlab tadqiq qilish, monografik tahlil va guruhlash usullari qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar. Bankning rivojlanish strategiyasi belgilab olinganidan

keyingi bosqichda taktik reja asosida bank faoliyati yo‘nalishiga ta'siri o‘tkazish chora-tadbirlari belgilab, undan o‘tmishdagi ma'naviy eskirgan, yoki muzlatilgan reja o‘rniga mavjud muammolarning echimi topilgan yangi topshiriqlar belgilangan reja bank amaliyotiga joriy etiladi. mazkur rejada bank boshqaruvi tamonidan belgilangan tartibda bozorning asosiy xarajatlari belgilanib, aniqlangan ro‘yhat va alohida bankning aktiv va passivlari miqdori chegarasi, shuningdek, adminstrativ boshqaruv xarajatlariga muvofiqqligini ta'minlash sharoitlari belgilanadi.

Bank likvidligini samarali boshqarish aktiv va passivlarni boshqarishni o‘z ichiga olib, likvidlikni boshqarish doirasida bo‘lgan talablar, bank balansining aktiv va passiv qismlarini mufassal boshqarishni ta'minlashi zarur.

Shu bois, taktik rejaning keyingi boqichi bu bank balansidagi aktiv va passivlari tuzulishi samaradorligini belgilash bo‘lib, asosan bank aktiv va passivlarini oqilona tartibda shakllantirishdan iborat. shu bilan birga, tijorat banklarining aktiv va passivlarini oqilona modellashtirish, bankning ichki rejasini belgilashda yangi proekt va programma xarajatlarini hisobga olishi lozim. bunda bank balansining absalyut va nisbiy ifodalar ko‘rsatkichlarining samaradorligini optimlashtirish va shu bilan birga asosiy bank risklarini cheklash, belgilangan limitlarini qayta ishlab chiqishi lozim.

Optimallashtirish jarayoni. bank balansi ko‘rsatkichlaridagi aktiv va passivlari miqdori tuzulishi hisobot davrining ohirida bank intiluvchi natijaga va rejaning ichki davriy hisoboti mobaynida katta daromad keltirishi mumkin. shu bois, bizingcha, bu yo‘nalishdagi likvidlilik darajasini minimal holatga keltirib rejalashtirish maqsadga muvofiqdir. bu rejalashtirishning quyidagi tartibda tuzish mumkin:

1. bank aktiv va passivlari tuzulishi asosida rejalashtirish davrining miqdoriy son va har bir bank balansidagi gurux yoki bo‘lim qoldiqlari rejalashtirilayotgan oyining oxirgi summa qoldiqlari optimillashtirilayotgan reja qoldiqlari bilan solishtiriladi.

2. rejalashtirilayotgan oraliq davr pul mablag‘lari tushumi kelajakdagi davrlarga muvofiq ajratiladi. u davr bankning belgilangan joriy opreitsiyalari tavsifiga qarab rejalashtirish kerak.

3. bank aktiv va passivlaridagi pul tushumlarining xarakati davriga qarab pul tushumi jadvali, shuningdek, majburiyatlarining bajarilishi vaqtiga qarab, majburiyatlarning bajarish tartib jadvalini tuzish zarur.

4. quyidagi formula asosida har bir davr uchun minimal likvidlilik hisoblab chiqishni tavsiya etiladi.

$$\mathcal{N} = \frac{\sum_{i=1}^n \Pi_{K_i} - \Pi_{q_i}}{\check{Y}_{\kappa}} \times 100$$

bunda: Π_{K_i} - har bir vaqt oralig‘idagi bankka keluvchi pul oqimi;

Π_{q_i} - har bir vaqt oralig‘idagi bankdan chiquvchi pul oqimi;

$\check{Y}_{\kappa}$ -rejalashtirish vaqtidagi jalb qilingan pul mablag‘larining o‘z-o‘zini

qoplash miqdori [3].

bank balansining aktiv va passivlari taktik rejaga muvofiq bo'lim moddolari joylashtirishda bankka keluvchi va chiquvchi pul oqimi yo'nalishi aniqlanib, har bir modda elementlari raqamlanib, reja tuzish ketma-ketligi belgilanadi.

bank pul oqimlarining tushuvchi va chiquvchi yo'nalishlari muvofiqlashtirilganda (pul oqimining tushuvchi va chiquvchi moddalarini jamlash yo'li bilan) aktiv va passivlarning o'sishi (kamayishi)ni jamlash natijasida, mazkur qoldiqlar miqdorining likvidlilik uzilish chegarasini belgilaydi.

bu jarayonda reja nazoratini engillashtirish maqsadida bank balansi aktiv va passivlarining yaqqol jamlash natijasida bankka real pul oqimi keluvchi va chiquvchi pul omillari balans moddolari ajratib olinib, uning qiyosiy tahlili o'rganiladi.

bizga ma'lumki, bank aktivlari bu bankka tegishli bo'lgan va moddiy qiymatga ega bo'lgan qiymatliklar bo'lib bular: naqd pullar, qarzga berilgan mablag'lar, binolar va asbob-uskunalaridan tashkil topadi. bulardan tashqari bankda nomoddiy aktivlar ham mavjud bo'lib, ular o'zlarining moddiy shakliga ega bo'lmaydilar, ammo bankning asosiy faoliyatida faol ishtirok etadi. u bank aktivlari tarkibining to'g'ri belgilab olishi va ulardan maqsadli foydalanishi banklarning samarali faoliyat olib borishiga asos hisoblanadi.

Xulosa. Bank aktiv va passivlarni tuzilishini oqilona boshqarish va uni tashkil etish nuqtai nazarda quyidagilarni asosiy maqsad qilib olish tavsiya etamiz. bular:

- aktivlarni tuzilishini rejalashtirishda bank daromadi kattaligini maksimal yuzaga keltirish;
- passivlarni tuzilishini rejasida bank xarajatlarini kattaligini minimal darajaga keltirish;
- foizli daromad va xarajatlarning rejadagi miqdorlarini qiyosiy taqqoslashda xarajatlarni minimal sarfini tashkil etish;
- foizli xarajatlar ustidan foizli daromadni o'sishini maksimal darajaga erishish;
- bankning o'tgan besh yilida belgilangan aktiv va passivlarni tuzilishini oqilona boshqarish rejalashtirish natijalari bilan solishtirish;
- bankning oshirilgan foizli marja sharoiti bajarilishiga doir nazorat tartibini belgilash;
- dastlab aktiv va passivlar reja tuzilishi ishlab chiqish bosqichida, nima uchun cheklov belgilanganligi, bank risklariga qo'yilgan cheklovlarni bajarilishini tekshirishlari lozim.

Agarda, bank aktiv va passivlarini oqilona boshqarishdagi bosqichlari natijasi salbiy echimiga ega bo'lsa, undagi barcha davriy reja sharoitlarni qayta tekshirish lozim. Agar ijobiy echimda bo'lsa mazkur rejani mansabdor shaxslar tamonidan tasdiqlanadi. shundan keyin bank balansining har bir bo'limlari reja ko'rsatkichlari natijasida belgilangan me'yorda shakllantiriladi. unda belgilangan me'yorlar balans ko'rsatkichlari bo'yicha har bir modda, bo'lim va guruxlari bo'yicha raja bajarilish

davrini (oy, chorak, va x.) ajratib olib rejadagi istiqbolli yo‘nalishni belgilab olinadi.

Bank likvidligini oqilona boshqarishda belgilangan rejaning maqsadi va belgilangan vazifalari asosida bankning strategik va taktik echimiga mos ravishda shakllantirilishi lozim. shuningdek, kelajakdagi turli moliyaviy bozorda va har qanday intensiv bank faoliyatga mo‘ljallangan tavsiyalar ishlab chiqilishi bo‘yicha izlanishlar olib borilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Sh. Mirziyoev 2017 yil 12-sentyabrdagi PQ-3270-sonli qarorida Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida Qarori 2017 yil 2-b. <https://lex.uz/mact/-3342348>
2. J. Sinki. Upralenie finansami v kommekrcheskom banke. m.: Catallaxy, 1994 s.17
3. Dudka A. Mesto modelirovaniya optimalnoy struktury aktivov i passivov v sisteme planirovaniya deyatel'nosti kreditnoy organizatsii.//Analiticheskiy bankovskiy jurnal.-m.: № 4 2017 g. s.78
4. Gharavi, H., & Ghafurian, R. (2011). Smart grid: The electric energy system of the future. Proceedings of the IEEE, 99(6), 917–921.<https://doi.org/10.1109/JPROC.2011.2114630>
5. Fang, X., Misra, S., Xue, G., & Yang, D. (2012). Smart grid—The new and improved power grid: A survey. IEEE Communications Surveys & Tutorials, 14(4), 944–980.
6. Ismailov X. M. Raqamli iqtisodiyot ilmiy-elektron jurnali. Iqtisodiy tizimlarning rivojlanishida raqamli iqtisodiyotning ta'siri.
7. Kuhn T.A. The atructure of scientific Revolutiona. Chicago, 1962. P.17.